

NASILJE U OSNOVNIM ŠKOLAMA U SRBIJI - OBLICI I UČESTALOST¹

Dragan Popadić²

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Dijana Plut

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Istraživanje sprovedeno pomoću upitnika na 26,628 učenika od 3. do 8. razreda u 50 osnovnih škola širom Srbije u proleće 2006. godine pokazalo je da je u periodu od tri meseca 65.3% učenika, sudeći po njihovim izjavama, doživelo neki oblik vršnjačkog nasilja (procenti se zavisno od škole kreću od 48% do 80%). Ako se analiziraju slučajevi ponovljenog nasilja, onda se 20.7% učenika moglo klasifikovati u žrtve, 3.8% u nasilnike i 3.6% u žrtve/nasilnike. Na nasilje odraslih žalilo se 35.7% učenika, a 42% učenika bili su svedoci verbalne agresivnosti učenika prema nastavnicima. Najčešći oblici vršnjačkog nasilja bili su vređanje (45.6%) i spletkarenje (32.6%). Dečaci su se nešto češće od devojčica izjašnjavali kao nasilnici i nešto češće su bili izloženi nasilju vršnjaka i odraslih. Stariji učenici su češće bili nasilni i češće su se žalili na nasilje odraslih, dok su uzrasne razlike u izloženosti nasilju bile minimalne.

Ključne reči: školsko nasilje, siledžijstvo, osnovna škola

---

¹ Istraživanje je realizovano u okviru projekta „Moja škola – škola bez nasilja“ koji je pokrenuo UNICEF u saradnji sa Ministarstvom prosvete i sporta Republike Srbije. Ujedno, tekst je deo rada na projektu „Psihološki problemi u kontekstu društvenih promena“ finansiranog od strane Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (br. 149018D).

² Adresa autora dpopadic@f.bg.ac.yu

UVODNA RAZMATRANJA

Određenje nasilja

Po svemu sudeći, nasilje u školama je endemska pojava, poznata svakome ko se školovao. Ispoljavajući se u veoma raznovrsnim oblicima i intenzitetima, ono obično postane socijalno vidljivo tek kada pojedinačni incidenti zadobiju medijsku pažnju.

Pod nasiljem ćemo podrazumevati neopravdano nanošenje štete drugome. Ponašanje kojim se nanosi šteta može biti verbalno i neverbalno, i može se sastojati u fizičkom povređivanju, nanošenju materijalne štete, ili psihološkom povređivanju kao što je zastrašivanje, sramoćenje, socijalna izolacija i slično. Neopravdanost se sastoji u nelegitimnosti, nezasluženosti, prekomernosti ili neprimerenosti takvog postupka.

Okarakterisati neku socijalnu interakciju kao *nasilje*, pa samim tim i označiti uloge *nasilnika* i *žrtve*, nužno zahteva interpretaciju interakcije, za koju je nedovoljno registrovati opažljivo ponašanje. Neslaganje između nasilnika, žrtve i treće strane oko toga da li je neko ponašanje bilo nasilno ili ne može nastati oko razmimoilaženja da li je tim ponašanjem naneta stvarna, zanemarljiva ili nikakva šteta, ali i neslaganjem da li je to ponašanje bilo opravdano ili barem „normalno“. U školskom kontekstu, ono što se iz jedne perspektive proglašava nasiljem iz perspektive kulture vršnjaka ili šire kulture nekada se opaža kao normalan pa i poželjan oblik interakcije. U nekim zemljama se odobravaju ili podstiču postupci prema deci koji se u drugim sredinama smatraju nasiljem, kao što je fizičko kažnjavanje (Zeira i sar., 2004).

Termini nasilje i agresija se kod nas uglavnom koriste kao sinonimi, s tim što agresivnost i agresija više upućuju na motivaciju koja je vodila ka povređivanju drugoga i na dispoziciju, dok termin nasilje, po našem mišljenju, u većoj meri sugerise *nedozvoljenost* nanošenja štete, često i nezavisno od namere.

Generalno posmatrano, oblici školskog nasilja spadaju u agresivnost, ali može se desiti da neki postupci koje ubrajamo u nasilje nisu agresivni akti, u smislu da ih počinitelac vrši ne uzimajući u obzir da nekoga povređuju (npr. različite disciplinske mere koje nastavnik preduzima), ili previđajući njihov uticaj (smatrajući ih za šalu).

Nasilje u školi ima različite oblike i ne iscrpljuje se u, najčešće ispitivanom, nasilju među učenicima (vršnjačkom nasilju). Sem njega, postoji i nasilje odraslih prema učenicima, učenika prema odraslima, kao i nasilje u koje su umešani učeničkovi roditelji ili prijatelji a koje je usmereno prema drugim učenicima ili odraslima.

Posebno značajan oblik vršnjačkog nasilja u školi je ono koje se sastoji u ponovljenom maltretiranju učenika. Ovu pojavu zvaćemo siledžijstvo (ili još i zlostavljanje, maltretiranje), što ćemo koristiti i kao prevod engleskih reči *bullying* i *mobbing*. Prema često preuzimanom određenju jednog od pionira u istraživanju ove ob-

lasti, Dana Olweusa, "Učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je on ili ona ponavljano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika" (Olweus, 1993; str. 9). Olweus precizira da je siledžijstvo takav oblik agresivnog ponašanja (a) u kojem je žrtva *ponovljeno* izlagana i (b) gde postoji *nesrazmera moći* (počinilac je jači pojedinac ili grupa) (Olweus, 1993). Pošto isti autor nasilje definiše kao „agresivno ponašanje kojim akter ili nasilnik koristi svoje telo ili neki predmet (uključujući oružje) da bi naneo (relativno ozbiljnu) povredu ili neprijatnost drugoj osobi“ (Olweus, 1999; str. 12), tj. izjednačava ga sa fizičkom agresijom, treba uočiti da iz njegovih određenja proizlazi da su vršnjačko nasilje i siledžijstvo oblici agresivnosti koji se samo delimično preklapaju. Fizički napadi koji nisu ponovljeni i/ili gde ne postoji disbalans moći spadali bi u nasilje ali ne i u siledžijstvo, ponovljeni oblici psihološkog i socijalnog zlostavljanja spadali bi u siledžijstvo ali ne u nasilje, dok oblici psihološkog i socijalnog zlostavljanja koji nisu ponovljeni i/ili ne postoji disbalans moći ne bi spadali ni u siledžijstvo ni u nasilje već u agresivno ponašanje.

Pošto su Olweusova određenja služila kao polazna osnova u mnogim istraživanjima, pri čemu se ispitivanje školskog nasilja često svodilo na istraživanje siledžijstva, važno je naglasiti da se naše određenje nasilja i predmet istraživanja ne sužava na siledžijstvo, a da u nasilje u školi ubrajamo (a) ne samo fizičko nasilje već i oblike psihološke i socijalne agresije, (b) i nasilne postupke koji su se javili i samo jednom, (c) nasilje gde ne mora da postoji nesrazmera snaga i (d) ne samo nasilne postupke među učenicima već i nasilno ponašanje odraslih prema deci i dece prema odraslima.

Merenje nasilja

Imajući u vidu kontekst školskog nasilja, registrovanje nasilja se može bazirati na samoiskazima učenika o vlastitom nasilništvu ili izloženosti nasilju, nominovanju nasilnika i žrtava od strane vršnjaka, procenama odraslih, objektivnim pokazateljima, neposrednom posmatranju. Ubedljivo najčešće korišćen metod su samoiskazi samih učenika.

Prilikom odgovaranja na pitanja o nasilju, može se prepustiti samim ispitanicima da odrede šta shvataju pod nasiljem, ispitivač ih može usmeriti na određenje koje on ima u vidu, ili ispitanici mogu odgovarati na pitanja o specifičnim postupcima na osnovu čega ispitivač zaključuje o prisustvu nasilja. Nasilje koje je predmet ispitivanja mora imati svoj prostorni, vremenski i komunikacioni okvir. Najveći broj istraživanja školskog nasilja fokusira se na nasilje unutar školskog prostora, ispoljeno u interakciji između učenika (ređe se ispituje nasilje osoblja prema učenicima, a još ređe nasilje učenika prema osoblju, nasilje među osobljem, i nasilje u koje su umešani učenikovi roditelji ili drugovi) i ograničeno na period od poslednjih nekoli-

ko meseci. Ispitanik se najčešće izjašnjava o učestalosti nasilnih postupaka a ne o njihovom intenzitetu.

Kao mera nasilja u jednoj sredini može se uzeti učestalost nasilnih postupaka i/ili broj aktera uključenih u nasilnu interakciju. Socijalna interakcija opisana kao nasilje uključuje uloge nasilnika, žrtve i potencijalnih posmatrača. Radi se o *ulogama*, što znači da su u obostranoj tuči akteri istovremeno i nasilnici i žrtve, kao i da ovi nazivi ne označavaju bilo kakva dispoziciona svojstva, trajne karakteristike aktera koji su se našli u tim ulogama. Pošto svaki učenik tokom jednog vremenskog perioda može da se nađe i u ulozi nasilnika i u ulozi žrtve, uobičajeno je da se učenici, s obzirom na uključenost u nasilnu interakciju, klasifikuju u četiri grupe: (1) neuključeni u nasilje, koji nisu bili ni nasilnici ni žrtve (2) samo žrtve (3) samo nasilnici, i (4) i žrtve i nasilnici.

Rasprostranjenost nasilja

Prve veće inicijative za ispitivanje nasilja u školama nastale su 70-tih godina prošlog veka u Skandinavskim zemljama i bile su provocirane tragičnim slučajevima učeničkih samoubistava. Norveško ministarstvo je sprovelo veliko istraživanje čiji cilj je bio i implementacija interventnih programa, na čijem čelu je bio Dan Olweus i kojim je obuhvaćeno 130,000 učenika uzrasta 8 do 16 godina iz 715 škola iz cele Norveške (Olweus, 1993). Tokom 80-tih i 90-tih godina školsko nasilje se prepoznaje kao važan problem u nizu evropskih i vanevropskih zemalja, sprovode se obimna istraživanja i konstruišu brojni interventni programi. (Videti pregled u Smith & Brain, 2000).

Izloženost vršnjačkom nasilju utvrđena je širom sveta gde god je ispitivano (Evropa, SAD, Ausutralija, Novi Zeland, Japan), a pokazatelji više variraju zavisno od načina merenja nego od države ili regiona. Prema jednom pregledu, izloženost siledžijstvu dobijana u istraživanjima u Australiji, Austriji, Engleskoj, Finskoj, Nemačkoj, Norveškoj i SAD kreće se u rasponu od 15% do 25% (Veenstra i sar., 2005). Generalno je prihvaćeno u zapadnoevropskim studijama da barem 5% učenika doživi vršnjačko zlostavljanje nedeljno ili češće (ovaj procenat je nešto veći na osnovnoškolskom nego na srednjoškolskom uzrastu, i nešto veći kod dečaka nego kod devojčica). Nešto manje od 5% učenika zlostavlja svoje vršnjake nedeljno ili češće, pri čemu je među nasilnicima tri do četiri puta više dečaka nego devojčica (Roland i Idsoe, 2001).

Upravo zbog velike raznovrsnosti i u teorijskom određenju, i u načinima merenja nasilja, i u uzorcima na kojima su ispitivanja vršena, poređenja rezultata su teška i rizična.

U Olweusovoj studiji, procenjeno je da je oko 15% učenika od 1. do 9. razreda u skandinavskim školama uključeno u interakciju nasilnik-žrtva: 7.6% su samo žrtve, 5.6% su samo nasilnici, a 1.6% su i žrtve i nasilnici (Olweus, 1993).

U nacionalnom istraživanju u SAD na oko 16.000 učenika od 6. do 10. razreda pokazalo se da je 30% učenika uključeno u ponovljeno nasilje: 13% kao siledžije, 10.6% kao žrtve a 6% kao i žrtve i siledžije (Nansel i sar., 2001).

U pregledu istraživanja u Austriji (Atria i Spiel, 2003) pokazano je da se broj učenika na različite načine uključenih u nasilje kreće između 16 i 34%, broj nasilnika od 3 do 16%, broj žrtava od 3 do 16%, i broj onih koji su i žrtve i nasilnici od 8 do 25%.

U obimnom istraživanju kod nas koje je obuhvatilo 600 učenika uzrasta 11-18 godina iz 12 osnovnih i 12 srednjih škola, učenici su pitani „*Da li si doživio (doživjela) da ti neko od dece u školi* (u drugom pitanju: van škole) ...?“³, a zatim je nabrojano osam oblika nasilja. Najčešći oblik nasilja u školi bilo je vređanje i ismevanje (doživjelo ga je 36% ispitanih učenika), zatim pretnje batinama (21.3%), otimanje i uništavanje stvari (9.5%). Značajan nalaz je bio da „škola ne samo da nije zaštićenija sredina za decu u pogledu izloženosti nasilju od strane vršnjaka, već su u njoj deca više izložena nekim oblicima nasilja nego van nje.“ (Gašić-Pavišić, 1998; str. 166).

U istraživanju koje svake četvrte godine sprovodi Svetska zdravstvena organizacija (WHO) uključena su i tri pitanja koja se tiču nasilja i izloženosti nasilju u školi. Nakon što se učenicima da pojašnjenje šta jeste a šta nije maltretiranje (*bullying*) pri čemu se, u skladu sa Olveusovim određenjem, ono ograniči na slučajeve nesrazmere moći³, učenici su pitani koliko često su bili izloženi maltretiranju u školi u prošlih par meseci, koliko često su uzimali učešća u maltretiranju drugog učenika u školi u poslednjih par meseci, i koliko puta im se desilo da se potuku tokom proteklih 12 meseci.

Rezultati iz istraživanja sprovedenog 2001/2002. godine u 35 zemalja i regiona na preko 120,000 učenika uzrasta 11, 13 i 15 godina (Craig i Harel, 2004) pokazali su zabrinjavajući nivo školskog nasilja - oko 34% ispitanih učenika je bar jednom bilo izloženo nasilju – i takođe velike razlike između država. Procenat onih koji su bar jednom bili izloženi nasilju varira, zavisno od države/regiona, među 11-godišnjacima: 14% – 63%, među 13-godišnjacima: 17% – 69% a među 15-godišnjacima: 12% – 61%. Njih 11% je bilo izloženo nasilju bar dva-tri puta mesečno. Procenat česte izloženosti nasilju varira zavisno od države/regiona: 4% – 28% među 11-godišnjacima, 6% – 36% među 13-godišnjacima i 2% – 32% među 15-godišnjacima. Konstatovano je da se izloženost nasilju smanjuje sa uzrastom, kao i da su razlike među polovima relativno male. Zabrinjavajući je i procenat učenika koji priznaju da su maltretirali druge. Taj procenat, koji je 35% za ceo uzorak, kreće se zavisno od države/regiona 9% – 54% za 11-godišnjake, 17 –71% za 13-godišnjake i 19% – 73% za 15-godišnjake. U 20 od 35 zemalja nasilništvo je bilo najčešće na uzrastu od 13 godina, a u 10 zemalja je raslo sa uzrastom. Među nasilnicima je bilo značajno više dečaka nego devojčica. I tuče su se pokazale kao relativno

---

³ Termin „bullying“ se i u samom izveštaju i prilikom njegovog objašnjavanja ispitanicima, ne ograničava na *ponovljeno* nasilje.

česte: 39% dece se bar jednom potuklo tokom prethodne godine, a njih 10% se potuklo triput ili češće.

Iz grafika prikazanog u izveštaju (str. 142) može se izračunati da 49% dece nije bilo ni žrtva ni nasilnik, ali, na osnovu preklapanja sa odgovorima o učešću u tučama, sledi da samo 35% učenika nije bilo uključeno u nasilje koje sem maltretiranja uključuje i tuče. Po stepenu nasilja na vrhu su bili Estonija, Grenland, Letonija, Litvanija, Portugal i Ukrajina. Među zemljama sa najmanje školskog nasilja bile su Češka, Slovenija, Švedska i Hrvatska.

PREDMET I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje koje smo preduzeli predstavljalo je početnu fazu šireg projekta „Moja škola - škola bez nasilja“ podržanog od strane UNICEF-a i Ministarstva za obrazovanje i sport, i imalo je za cilj da prikupi podatke o oblicima i učestalosti nasilja u osnovnim školama u Srbiji. Specifičnije, u istraživanju smo nastojali da utvrdimo:

- (a) zastupljenost vršnjačkog nasilja merenog različitim kriterijumima, i procenat učenika koji se po tim kriterijumima mogu svrstati u žrtve, nasilnike, žrtve/nasilnike i neuključene, kao i zastupljenost nasilja odraslih prema učenicima i učenika prema odraslima u školi;
- (b) izraženost pojedinačnih oblika vršnjačkog nasilja i nasilja odraslih prema učenicima;
- (c) povezanost zastupljenosti nasilja i pojedinačnih oblika nasilja sa uzrastom i polom učenika.

Ispitanici

U delu istraživanja koji će ovde biti prikazan ispitano je 26,628 učenika od 3. do 8. razreda iz 50 osnovnih škola širom Srbije koje su se uključile u projekat „Škola bez nasilja“. Uzasna i polna struktura učenika prikazana je u Tabeli 1.

Tabela 1. Polna i uzrasna struktura ispitanih učenika

		muški	ženski	ukupno
3.razred	N	2119	2046	4165
	%	50.9%	49.1%	100.0%
4.razred	N	2331	2133	4464
	%	52.2%	47.8%	100.0%

5.razred	N	2345	2193	4538
	%	51.7%	48.3%	100.0%
6.razred	N	2327	2156	4483
	%	51.9%	48.1%	100.0%
7.razred	N	2239	2145	4384
	%	51.1%	48.9%	100.0%
8.razred	N	2273	2321	4594
	%	49.5%	50.5%	100.0%
ukupno	N	13634	12994	26628
	%	51.2%	48.8%	100.0%

Postupak ispitivanja

Učenici su tokom školskog časa popunjavali anonimni upitnik koji je sadržavao pitanja o njegovoj izloženosti nasilju, nasilnom ponašanju, reagovanju u situacijama u kojima je žrtva ili svedok nasilja. Upitnik za učenike 3-4. razreda je bio kraći, sa jednostavnijim pitanjima koja su se ticala samo izloženosti nasilju i nasilnog ponašanja.

Ispitivanje je sprovedeno tokom proleća 2006. godine. Upitnike su popunjavali svi učenici koji su na dan ispitivanja bili u školi.

Instrument

Nasilje je ispitanicima definisano kao svi oni slučajevi kada neko nekoga *namerno* izlaže raznim neprijatnostima odnosno želi da ga svojim postupcima ili rečima *povredi, uplaši ili ponizi*. Naglašeno je da nasiljem ne smatramo prijateljska za-dirkivanja i prepirke niti slučajno, nenamerno nanošenje štete i povređivanje.

Osnovu upitnika (onog dela koji će biti prikazan u ovom radu) čine pitanja gde učenici treba da označe koliko često su doživeli različite vrste nasilja, kao i koliko često su se oni sami nasilno ponašali.

Učenicima je data lista različitih oblika nasilja (navedeni u Tabeli 4). Za svaki od ovih oblika nasilja, učenik je trebalo da označi koliko puta je tako nešto doživeo *u poslednja tri meseca*, tj. od početka školske godine, i to na sledećoj skali: (a) nije se desilo nijednom; (b) desilo se jednom ili dvaput; (c) dešavalo se više puta; (d) događa se skoro svakodnevno. Mlađim učenicima je predočena nešto jednostavnija skala, gde su treća i četvrta alternativa zamenjene alternativom „to mi se događalo često u poslednja tri meseca“.

U drugom delu upitnika učenicima je ponuđena lista istih nasilnih postupaka, ali su tu učenici trebali da označe koliko često su oni sami bili akteri, *počinioci nasilja*, koristeći istu skalu procene učestalosti.

Sem toga, učenici su se izjašnjavali da li su i koliko često bili izloženi nasilju ne samo tokom poslednja tri meseca već tokom dosadašnjeg školovanja, kao i da li su i koliko često bili izloženi različitim oblicima nasilja od strane odraslih u školi.

REZULTATI

Koliko učenika su žrtve nasilja?

Koliko učenika je izloženo a koliko nije izloženo nasilju zavisi od toga šta ćemo uzeti kao kriterijum nasilja – ima puno mogućih kriterijuma koji ne dovode do istih procena.

(a) Po jednom kriterijumu, smatrano je da je učenik izložen nasilju / vršio nasilje ako je, izjašnjavajući se o specifičnim oblicima nasilja, označio da je bar jednom iskusio (odnosno vršio) neki oblik nasilja. Po tom kriterijumu, velika većina učenika, njih 65.3%, je već u prva tri meseca bar jednom doživela neki oblik nasilja. Raspon, zavisno od škole, je od 48% do 80%. Izloženih nasilju bilo je manje na starijem nego na mlađem i srednjem uzrastu (67.8% na mlađem uzrastu, 67.3% na srednjem i 60.9% na starijem uzrastu – $V=0.07^4$; $\chi^2_{(2)}=114.9$; $p<0.000$). Dečaci i devojčice su u jednakoj meri doživeli nasilje ($V=0.01$; $\chi^2_{(1)}=3.3$; $p=0.07$).

(b) Po drugom kriterijumu, u nasilje su ubrajani samo oni slučajevi kada su nasilni postupci *ponovljeni više puta* što bi trebalo da ukazuje na sistematsku izloženost nasilju (to su slučajevi kada učenik na ponuđenoj skali zaokruži da je maltretiran „više puta“ ili „svakodnevno“). Prema ovom kriterijumu je 24.4% učenika iskusilo ponovljeno nasilje (jedan ili više oblika), odnosno neki oblik namernog i sistematskog maltretiranja od vršnjaka (ovi procenti se po školama kreću od 14% do 47%). Na mlađem uzrastu bilo je 22.3% žrtava nasilja, na srednjem 27.1% i na starijem 23.7% ($\chi^2_{(2)}=57.2$; $V=0.05$; $p<0.000$). Među dečacima je bilo 25.1% a među devojčicama 23.7% žrtava nasilja – $\chi^2_{(1)}=7.1$; $V=0.02$; $p=0.007$).

(c) Pre nego što su pristupili popunjavanju upitnika, učenicima je rečeno šta će se podrazumevati pod nasiljem, a na početku ispitivanja starijim učenicima (5-8 razreda) je postavljeno i direktno pitanje koliko su bili izloženi nasilju vršnjaka tokom poslednja tri meseca. Njihovi odgovori su prikazani u Tabeli 2.

---

⁴ Sa V smo označavali Kramerov V-koeficijent

Tabela 2. Samoprocena izloženosti vršnjačkom nasilju tokom poslednja tri meseca

	Izloženost nasilju vršnjaka tokom tri meseca				Ukupno
	Nijednom	Jednom ili dvaput	Više puta	Često se dešavalo	
N	14,073	2,852	698	212	17.826
%	78.9%	16.0%	3.9%	1.2%	100.0%

Na direktno pitanje svaki peti učenik (njih 21.1%) saopštava da je bio izložen nasilju tokom poslednja tri meseca (procenat varira od škole do škole od 9% do 47%). Ovaj procenat je veoma blizak proceni žrtava nasilja kada u nasilje ubrojimo samo više puta ponovljeno nasilno ponašanje (po tom kriterijumu 24.4% učenika su bili žrtve nasilja). Procenu da su često (više puta ili svakodnevno) bili izloženi nasilnom ponašanju napravilo je 5.1% učenika. O izloženosti nasilju tokom tri meseca nešto češće saopštavaju dečaci nego devojčice (22.8% prema 19.2%) - $\chi^2_{(3)}=38.3$; $V=0.05$; $p<0.000$) i učenici 5-6. razreda nego učenici 7-8. razreda (22.5% prema 19.6%, $\chi^2_{(3)}=25.1$; $V=0.04$; $p<0.000$).

Podaci koji su dobijeni kada postavimo pitanje na takav način da učenici sami moraju da naprave procenu ugroženosti slični su podacima koje smo dobili kada smo mi računali stepen ugroženosti na osnovu niza specifičnih pitanja o pojedinim oblicima nasilnog ponašanja (kriterijum koji uzima u obzir samo više puta ponovljeno nasilno ponašanje).

(d) Kada je od starijih učenika traženo da procene koliko su bili izloženi nasilju tokom ukupnog dosadašnjeg školovanja, 55.8% je reklo da im se to nije desilo nijednom, 30.0% da im se desilo jednom ili dvaput, 11.4% da im se desilo više puta, a 2.8% da im se često dešavalo ($\chi^2_{(3)}=22.4$; $V=0.04$; $p<0.000$). O izloženosti nasilju tokom školovanja devojčice saopštavaju ređe od dečaka (40.8% prema 47.4%, $\chi^2_{(3)}=105.3$; $V=0.08$; $p<0.000$).

Učenici kao nasilnici

Ako kao kriterijum za procenu učestalosti nasilnog ponašanja uzmemo broj učenika koji su izjavili da su se *bar jednom* nasilno ponašali prema nekom od svojih vršnjaka u poslednja tri meseca, pokazuje se da je 41.0% učenika *bar jednom* izvršilo nasilni atak na vršnjaka u poslednja 3 meseca. Broj nasilnika se sa uzrastom povećava: 36.2% na najmlađem, 39.5% na srednjem i 47.3% na starijem uzrastu ($\chi^2_{(2)}=525.3$; $V=0.10$; $p<0.000$). Više nasilnog ponašanja ispoljavaju dečaci nego devojčice: 47.9% prema 33.9% ($\chi^2_{(1)}=231.2$; $V=0.14$; $p<0.000$) i ova razlika postoji na svim uzrastima.

Ako u nasilje ubrojimo samo *više puta i skoro svakodnevno* ponovljeno agresivno ponašanje, onda je 7.5% učenika u posljednja tri meseca bilo nasilno (3.6% na mlađem, 6.8% na srednjem i 12.0% na starijem uzrastu ($\chi^2_{(2)}=437.0$; $V=0.13$; $p<0.000$). Ponovljeno nasilni su češće bili dečaci nego devojčice (10.6% prema 4.3%, $\chi^2_{(1)}=368.1$; $V=0.12$; $p<0.000$).

Kategorije uključenosti u vršnjačko nasilje

Kategorizacija učenika je izvršena ukrštanjem dva pokazatelja: indeksa izloženosti nasilju (da li je ili nije u posljednja tri meseca bio ponovljeno izložen nekom od oblika nasilnog ponašanja) i indeksa nasilništva (da li je ili nije u posljednja tri meseca više puta ili skoro svakodnevno ispoljio neki od oblika nasilnog ponašanja). Dobijene kategorije prikazane su u Tabeli 3.

Tabela 3. Kategorije uključenosti učenika u nasilje prema polu i uzrastu (u%)

	3-4. razred (N=8,215)	5-6. razred (N=8,544)	7-8. razred (N=8,400)	SVI (N=25,159)
DEČACI				
Samo žrtve	20.5	23.6	16.3	20.2
Samo nasilnici	1.8	4.7	10.8	5.8
Žrtve/nasilnici	3.3	4.7	6.2	4.7
Neuključeni	74.4	67.0	66.6	69.3
DEVOJČICE				
Samo žrtve	19.2	23.0	21.7	21.3
Samo nasilnici	0.5	1.4	3.6	1.9
Žrtve/nasilnici	1.3	2.3	3.3	2.4
Neuključeni	78.9	73.2	71.4	74.4
OBA POLA				
Samo žrtve	19.8	23.3	19.0	20.7
Samo nasilnici	1.1	3.1	7.2	3.8
Žrtve/nasilnici	2.3	3.5	4.8	3.6
Neuključeni	76.7	70.0	69.0	71.9

Utvrđene uzrasne razlike ($\chi^2_{(6)}=562.0$; $p<0.000$) prisutne su i na poduzorku dečaka i na poduzorku devojčica: sa uzrastom se smanjuje procenat neuključenih u nasilje, a povećava broj nasilnika. I kod dečaka i kod devojčica broj nasilnika je na starijem uzrastu više nego tri puta veći nego na mlađem uzrastu.

U svim uzrasnim podgrupama prisutne su polne razlike ($\chi^2_{(3)}=373.4$; $p<0.000$). Dečaci su u većoj meri uključeni u nasilne interakcije i kao nasilnici i kao žrtve. Postoje polne razlike i u izloženosti pojedinim oblicima nasilnog ponašanja.

Oblici vršnjačkog nasilja – učenici kao žrtve

Učenici su pitani i koliko često su bili izloženi pojedinačnim oblicima vršnjačkog nasilja a njihovi odgovori prikazani su u sledećoj tabeli (Tabela 4).

Tabela 4. Oblici vršnjačkog nasilja kojima su bili izloženi učenici u poslednja tri meseca

		nije se desilo nijednom	Jednom ili dvaput	više puta ili svako- dnevno	Korelacija sa polom (V)*	Korelacija sa uzras- tom (V)*
Drugi učenici su me nazivali pogrđnim imenima, ismevali me ili vredali.	N	14366	7895	4123	.06 (m)**	.09
	%	54.4%	29.9%	15.6%		
Pričali su laži o meni i pokušavali su da odvrte ostale učenike od mene.	N	17795	6272	2317	.11 (ž)	.07
	%	67.4%	23.8%	8.8%		
Udarali su me, tukli, šutirali, gurali, gadali, zatvarali ili zaključavali u prostoriju i sl.	N	21327	3908	1173	.08 (m)	.18
	%	80.8%	14.8%	4.5%		
Pretili su mi i zastrašivali su me.	N	21969	3655	816	.10 (m)	.08
	%	83.1%	13.8%	3.1%		
Dodirivali su me na način koji mi je bio neprijatan. ***	N	16095	1060	729	.17 (ž)	.05
	%	90.0%	5.9%	4.1%		
Oimali su mi novac i druge stvari, uništavali su moje stvari.	N	23818	2132	493	.03 (m)	.07
	%	90.1%	8.1%	1.9%		
Prisiljavali su me da činim ono što nisam hteo/la.	N	24025	1936	447	.08 (m)	.06
	%	91.0%	7.3%	1.7%		
Doživeo/la sam neku drugu neprijatnost od učenika. ***	N	15976	1466	373	.06 (m)	.08
	%	89.7%	8.2%	2.0%		

* za sve korelacije u koloni, $p < 0.000$

** (m) označava one oblike nasilja kojima su češće izloženi dečaci, a (ž) one kojima su češće izložene devojčice

*** odgovarali su samo učenici 5-8. razreda

Najčešći oblici vršnjačkog nasilja su: vredanje (45.6%), spletkarenje (32.6%), udaranje (19.2%) i pretnje (16.9%). Dodirivanje (odnosno, seksualno uznemirava-

nje), otimanje i uništavanje imovine i prisiljavanje su oblici nasilnog ponašanja koji su manje zastupljeni (ispod 10%). U kategoriji „nešto drugo“ učenici su uglavnom ponavljali već navedene oblike nasilnog ponašanja (ali svojim rečima).

Udaranje, otimanje, pretnje, prisiljavanje, „drugi oblici“ smanjuju se sa uzrastom, dodirivanje se povećava sa uzrastom, a spletkarenje i vređanje je najprisutnije na srednjem uzrastu (5-6. razred). Treba obratiti pažnju da se radi o vrlo niskim korelacijama, statistički značajnim zbog velikog uzorka.

Oblici vršnjačkog nasilja – učenici kao nasilnici

U prethodnim analizama prikazali smo koliko su učenici bili izloženi nasilju drugih. Sada ćemo prikazati koliko su i oni sami vršili nasilje prema drugima (Tabela 5).

Tabela 5. Oblici nasilnog ponašanja učenika tokom protekla tri meseca

		nije se desilo nijednom	Jednom ili dvaput	više puta ili svakodnevno	Korelacija sa polom (V)*	Korelacija sa uzrastom (V)*
Nazivao sam druge učenike pogrđnim imenima, ismevao ih ili vređao. **	N	17640	7123	1340	.12	.10
	%	67.6%	27.3%	5.1%		
Udario sam učenika (učenicu), šutnuo sam ga ili zaključao u prostoriju i slično.	N	21997	3366	708	.15	.07
	%	84.4%	12.9%	2.7%		
Pretio sam učeniku (učenici) i zastrašivao ga.	N	23778	2069	308	.11	.06
	%	90.9%	7.9%	1.1%		
Dodirivao sam učenika (učenicu) na način koji je njemu (njoj) bio neprijatan, nekoga sam seksualno uznemiravao. ***	N	16358	792	472	.20	.07
	%	92.8%	4.5%	2.7%		
Nagovarao sam učenike da se ne druže s nekim učenikom (učenicom), pričao sam laži o njemu (ili njoj).	N	24437	1435	206	.03	.05
	%	93.7%	5.5%	.7%		
Prisiljavao sam učenika (učenicu) da čini ono što ne želi, da se ponaša glupo i ružno.	N	25431	558	137	.07	.03
	%	97.3%	2.1%	.5%		

Uzeo sam novac ili druge stvari od učenika (učenice), uništavao sam njegove (njene) stvari.	N	25794	288	75	.05	.05
	%	98.6%	1.1%	.3%		

* za sve korelacije $p < 0.000$. Za sve oblike dečaci su bili nasilniji od devojčica a stariji uzrasti od mlađih.

** devojčice su imale upitnike sa tvrdnjama formulisanim u ženskom rodu

*** odgovarali samo učenici 5-8. razreda

Verbalno nasilje je oblik nasilja koji mladi najčešće priznaju (32.4%). Slede, po redosledu „priznavanja“: udaranje (15.6%), pretnje (9.1%), dodirivanje (7.2%) i spletkarenje (6.3%). Retko ko je spreman da o sebi govori kao o stalnom nasilniku. U grupi starijih učenika, 7% učenika „prijavljuje“ neki vid seksualnog uznemiravanja drugih učenika.

Postoji dosledna tendencija da dečaci nešto češće budu nasilni od devojčica. Postoji i dosledan porast učestalosti oblika nasilnog ponašanja sa uzrastom, ali ove uzrasne razlike su još manje nego polne.

Nastavnici kao nasilnici

Vršnjačko nasilje nije jedini oblik nasilja u školi. I nastavnici su deo „kulture nasilja“ u školi, posebno kao ravnopravni učesnici u verbalnom nasilju. Koliko su nastavnici deo problema u vezi sa nasilnim ponašanjem? U Tabeli 6 prikazani su odgovori starijih učenika o tome koliko su nastavnici nasilni prema njima.

Tabela 6. Oblici nasilnog ponašanja odraslih prema učenicima

		nije se desilo nijednom	jednom ili dva-put	više puta	dogđa se skoro svakodnevno
Nastavnik (nastavnica) me je nazvao pogrđnim imenom, ismevao me je ili vrdao.	N	13627	3148	841	252
	%	76.3%	17.6%	4.7%	1.4%
Nastavnik (nastavnica) me je udario, vukao za uvo ili čupao za kosu.	N	14891	2342	503	138
	%	83.3%	13.1%	2.8%	.8%
Nastavnik (nastavnica) mi je pretio i zastrašivao me.	N	16241	1206	300	
	%	91.5%	6.8%	1.7%	
Da li se neko drugi od zaposlenih iz škole ponašao prema tebi nasilno?	N	16478	1130	190	98

	%	92.1%	6.3%	1.1%	.5%
Da li te je tokom ukupnog dosadašnjeg školovanja neki nastavnik nastavnica) udario, vređao te ili ismevao?	N	13719	3307	747	125
	%	76.7%	18.5%	4.2%	.7%

Ako u žrtve nasilja odraslih ubrojimo učenike koji su izjavili da im se u poslednja tri meseca *bar jednom* desilo da ih nastavnik vređa, ili udari, ili preti, ili da prema njima bude nasilan neki drugi zaposleni, onda je 35.7% učenika bilo žrtva nasilja odraslih. Na nasilje odraslih češće se žale učenici 7-8. razreda nego učenici 5-6. razreda (41.2% prema 30.9%, $\chi^2_{(1)}=205.3$; $V=0.11$; $p<0.000$) i češće dečaci nego devojčice (43.1% prema 28.7%, $\chi^2_{(3)}=398.0$; $V=0.15$; $p<0.000$).

Izloženost vršnjačkom nasilju i nasilju odraslih se delimično preklapaju, što je prikazano u Tabeli 7.

Tabela 7. Izloženost nasilju odraslih zavisno od kategorije uključenosti u vršnjačko nasilje

Kategorija:	Da li su bili žrtve nasilja odraslih?		Ukupno
	ne	da	
neuključen	8320 49.6%	3365 20.0%	11685 69.6%
samo žrtva	1913 11.4%	1639 9.8%	3552 21.2%
samo nasilnik	332 2.0%	531 3.2%	863 5.1%
žrtva/nasilnik	224 1.3%	462 2.8%	686 4.1%
Ukupno	10789 64.3%	5997 35.7%	16786 100.0%

Procenat (starijih) učenika izloženih nasilju uopšte (bez obzira da li su sami bili nasilnici ili ne) predstavlja procenat onih koji su izloženi bilo nasilju vršnjaka bilo nasilju nastavnika. Kao što se iz Tabele 7 može izračunati, među starijim učenicima (5-8. razred) njih 12.7% bilo je izloženo samo vršnjačkom nasilju, 12.6% nasilju i vršnjaka i odraslih a 23.2% samo nasilju odraslih. To znači da se procenat onih koji su izloženi bar jednom nasilju, ili od strane vršnjaka ili od strane odraslih, penje na 48.6%! Ako uzmemo u obzir da 2.0% učenika spada u nasilnike koji nisu bili žrtve ni učenika ni odraslih, proizlazi da je polovina učenika (preciznije, 50.6%) uključena u krug nasilja u periodu od tri meseca.

I u kategoriji učenika neuključenih u vršnjačko nasilje skoro 30% se žalilo na izloženosti nasilju odraslih, ali ovaj procenat je značajno veći kod kategorija uključenih u nasilje. Mada ni učenici koji su bili samo žrtve nisu ispoljavali nasilje kao ni neuključeni, ipak je skoro polovina njih bila izložena nasilju odraslih (46.1%). Među učenicima koji su samo nasilnici većina (njih 61.5%) žalila se na nasilje odraslih, dok je najviše izloženih nasilju odraslih – 67.3% – među onim učenicima koji su i žrtve i nasilnici.

Nasilje učenika prema nastavnicima

U Tabeli 8 prikazano je kako učenici vide učestalost pojedinih oblika nasilnog ponašanja učenika prema nastavnicima.

Tabela 8. Opažanje nasilnog ponašanja učenika prema nastavnicima

		nikad se nije desilo	jednom ili dva-put	Više puta	to se često dešava	Ukupno
Da li se desilo da neko od učenika iz tvog odeljenja viče na nastavnika, vređa ga ili mu preti?	N	10140	4995	1679	671	17485
	%	58.0%	28.6%	9.6%	3.8%	100.0%
Da li se desilo da neko od učenika iz tvog odeljenja fizički nasrne na nastavnika (udari ga ili pokuša to da učini, gura ga, ne da mu da izade iz učionice i slično?)	N	16019	1150	194	112	17475
	%	91.7%	6.6%	1.1%	.6%	100.0%

Skoro polovina učenika (42%) bili su svedoci verbalne agresivnosti vršnjaka prema nastavniku. Skoro svaki deseti osnovnoškolac (8.3%) prisustvovao je i fizičkim napadima učenika na nastavnike.

DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

Ako upoređujemo učeničke samoprocene na generalno postavljeno pitanje o izloženosti nasilju tokom protekla 3 meseca dobijene u našem istraživanju (Tabela 2) sa podacima iz studije WHO (Craig i Harel, 2004) konstatovaćemo da se naše škole nalaze ispod proseka po izraženosti nasilja. Kod nas je 21% učenika odgovorilo da su u protekla tri meseca bili izloženi vršnjačkom nasilju (jednom i više puta), dok je u citiranoj stranoj studiji 34% učenika imalo slične neprijatnosti (to je prosek za raz-

ličite zemlje). Slično, ponovljenom nasilju je kod nas izloženo 5.1% učenika, a u studiji WHO 11% učenika. Podaci koje smo prikupili na drugi način upozoravaju nas da treba da budemo veoma oprezni prilikom ovakvih istraživanja. Slika o nasilju koju dobijemo u istraživanjima veoma zavisi od instrumenta koji koristimo, uzorka, uzrasta učenika i opštih karakteristika školskog sistema.

Pokazuje se da, polazeći od istog teorijskog određenja, možemo formulisati više indikatora nasilnog ponašanja koji kod iste grupe ispitanika daju bitno drugačije rezultate o stepenu zastupljenosti nasilnog ponašanja. Korišćenje kriterijuma koji se zasniva na specifičnijim samoprocenama dalo je značajno više pokazatelje nasilja. Tako su procene na osnovu izloženosti konkretnim nasilnim aktima vršnjaka u protekla tri meseca, koje daju isti učenici, pokazale da je „bar jednom“ nasilju bilo izloženo 65% a ne 21% učenika, a ponovljenom nasilju je izloženo 24% a ne 5% učenika. Pretpostavljamo da ove razlike ukazuju na povišen prag tolerancije prema vlastitom i tuđem nasilju, karakterističan ne samo za učenike već i za njihovu okolinu. U jednom pregledu iz ove oblasti (Ma i sar., 2001), autori konstatuju da mnogi odrasli smatraju različite forme verbalnog učeničkog zlostavljanja normalnim i bezopasnim, ili ga minimizuju kao „detinjasto ponašanje“. Oslanjanje na globalnu samoprocenu je ekonomičniji i češće korišćen postupak, ali prednost dajemo indeksu nasilja izvedenom iz prepoznavanja pojedinačnih oblika nasilja u konkretnom vremenskom periodu.

Može se postaviti pitanje da li ovakvi načini utvrđivanja nasilja pre dovode do potcenjivanja ili precenjivanja njegove rasprostranjenosti. Mišljenja smo da stepen nasilja pre može biti potcenjen. Jer, može se pretpostaviti da se mnogi učenici uzdržavaju od potpune iskrenosti zbog uslova koji nisu uvek potpuno anonimni i da među učenicima postoji navikavanje na nasilje. Treba imati u vidu i da kod mnogih učenika koji nisu direktno izloženi nasilnom nasrtaju postoji strah da bi i oni mogli postati žrtve.

Pokazuje se opravdanim da se školsko nasilje ne svede na siledžijstvo, shvaćeno kao ponovljeno nasilje sa disbalansom moći. Što se disbalansa moći tiče, za mnoge pojedinačne oblike nasilja nejasno je ili irelevantno da li je nasilnik imao veću moć (krađa, ogovaranje pa i vređanje i udaranje). Što se učestalosti tiče, veliki procenat učenika pogođen je i oblicima nasilja koje doživi samo jednom. Mada je većina istraživača spremna da žrtvuje ovu vrstu neprijatnih iskustava u želji da razdvoji „ozbiljna“ nasilna iskustva od prolaznih neprijatnih incidenata, moguće je da pri tom čine veliku grešku jer ne treba potceniti ozbiljnost problema koje stvaraju, pre svega, pojedinačni incidenti koji se pojavljuju u različitim oblicima (a uvek ih „knjižimo“ kao pojedinačan incident), a potom i stvarno pojedinačna, ali snažna neprijatna iskustva (na primer, tuča ili neki oblik seksualnog uznemiravanja). Ponekad takva iskustva po traumatičnosti mogu prevazilaziti ona koja se često ponavljaju.

Takođe, učenici se žale u velikoj meri i na nasilje odraslih. Neprijatno iznenađenje predstavlja nalaz da se približno jedna trećina učenika (32%) žali na nasilno ponašanje nastavnika. Prema podacima koje smo izneli, fizičke mere disciplinovanja

očigledno nisu nestale iz naših škola. Nasilje odraslih prolazi nezapaženo i zato što se mnogi načini disciplinovanja, zasnovani na strahu i ponižavanju (vika, vređanje, pretnje i sl.), smatraju opravdanim i zakonski dozvoljenim, pa se ne opažaju kao nasilje.

Nastavnici su skloni zloupotrebi moći i prema onim učenicima koji nisu umešani u vršnjačko nasilje ali vidljivo je da uloga u nasilnoj vršnjačkoj interakciji, ne samo nasilnika već i žrtve, znatno povećava verovatnoću nastavničkog nasilja.

Potvrđen nalaz iz ranijih istraživanja je da sem učenika koji su samo nasilnici i samo žrtve postoji i značajna kategorija, u našem slučaju podjednako brojna kao i kategorija samo nasilnika, koju predstavljaju učenici koji su i žrtve i nasilnici.

Najčešći oblici vršnjačkog nasilja kojima su učenici izloženi su vređanje i spletkarenje, a zatim udaranje i pretnje. Verbalno nasilje je u svim istraživanjima nasilja prikazano kao najučestaliji oblik školskog nasilja (prema Wolke i sar., 2001).

Zastupljenost pojedinih oblika nasilnog ponašanja donekle se menja s uzrastom učenika. Iako su vređanje i spletkarenje na svim uzrastima najčešći oblici, njihov relativni značaj donekle opada u 7. i 8. razredu (ali je u svakom smislu najzastupljeniji u 5. i 6. razredu). Učestalost udaranja i pretnji opada s uzrastom, a raste značaj seksualnog uznemiravanja. Relativno znatna učestalost ovog oblika nasilnog ponašanja (7% na starijim uzrastima) ukazuje na potrebu ozbiljnijih napora odraslih da utiču na harmonizovanje odnosa između dečaka i devojčica, posebno na starijim uzrastima. Nasrtanje dečaka na devojčice ne mora da bude nužan deo seksualnog sazrevanja i jednih i drugih.

Učenici su najspremniji da priznaju sopstveno verbalno nasilje prema drugima. Ne oklevaju mnogo ni da priznaju da fizički napadaju druge. Zanimljivo je da veliku uzdržanost pokazuju kada treba priznati spletkarenje. Veoma malo učenika je priznalo da lažu o drugima s namerom da ih socijalno izoluju. Moralno, ovo je za učenike, čini se, najproblematičniji oblik nasilnog ponašanja.

Polne razlike u izloženosti nasilju su, u stvari, prilično male a visoka statistička značajnost koja ih prati se pre može pripisati velikom uzorku na kome su prikupljeni podaci nego stvarno velikim razlikama između dečaka i devojčica (slično kao u istraživanju WHO, Craig i Harel, 2004). Dečaci se češće od devojčica izjašnjavaju kao nasilnici a, takođe, su češće izloženi nasilju i vršnjaka i odraslih. Sa uzrastom se povećava sklonost nasilništvu ali ne i izloženost nasilju, što bi značilo da se nasilje jednim delom usmerava prema mlađima od sebe. Stariji učenici se više od mlađih žale na nasilje odraslih.

Kao što proseci u međunacionalnim istraživanjima mogu da prikriju velike razlike koje postoje među državama/regionima, tako se i iza proseka u našem istraživanju krije velika varijabilnost među školama. Razlike između škola u izloženosti učenika vršnjačkom nasilju kreću se u opsegu 48% – 80% (prema kriterijumu koji uzima u obzir i pojedinačne nasilne akte) i 14% – 47% (prema kriterijumu koji uzima u obzir samo učestalo maltretiranje). Razlike između škola su, očigledno, velike i govore u prilog toga da se i kod nas školske realnosti veoma razlikuju. Podaci sugerišu

da je i kod nas moguće organizovati školski život tako da nasilja bude manje i upućuju na to da u svakoj školi postoji posebna socijalna mikroklima (školski etos) od koje dobrim delom zavisi koliko će biti nasilja.

U brojne mitove o detinjstvu ugrađeno je verovanje da se deca jačaju u uzajamnim okršajima, da dečaci treba da se biju i čine razne nepodopštine, da su prve erotske igre u stvari maltretiranje devojčica i sl. Ukratko, velika je kulturna neosetljivost na različite oblike nasilnog ponašanja u školi. U našoj sredini, kontaminiranoj dugogodišnjim raznovrsnim krizama, ta neosetljivost je verovatno još i veća.

Kada imamo na umu sve podatke koje smo izložili, osnovni nalaz da je 24.4% osnovnoškolaca izloženo ponovljenom nasilnom ponašanju drugih učenika a 50.6% uključeno u neki oblik školskog nasilja u periodu od samo tri meseca jeste duboko zabrinjavajući. Podaci o razlikama između škola pokazuju da je i u našim uslovima moguće smanjiti učestalost nasilnog ponašanja (i učenika i nastavnika) i da uzroke izraženom nasilju ne treba tražiti samo u bliskoj prošlosti, opštoj društveno-političkoj situaciji ili uticaju medija.

LITERATURA

- Atria, M. & Spiel, C. (2003). The Austrian Situation: Many Initiatives, Few Evaluations. U: P. Smith (Ed.) *Violence in Schools: The Response in Europe*. London, Routledge Falmer.
- Craig, W. M. & Harel, Y. (2004). Bullying, physical fighting and victimization. U C. Currie, C. Roberts, A. Morgan, R. Smith, W. Settertobulte, O. Samdal, & V. Barnekow Rasmussen (Eds.) *Young people's health in context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey*. WHO Policy Series: Health policy for children and adolescents, No. 4. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe.
- Gašić-Pavišić, S. (1998). Nasilje nad decom u školi i funkcija obrazovnih ustanova u prevenciji i zaštiti dece od nasilja. U M. Milosavljević (Ur.) *Nasilje nad decom*. Beograd, Fakultet političkih nauka.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford, Blackwell.
- Olweus, D. (1999). Sweden, Norway. U P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. F. Catalano, P. Slee (Eds) *The Nature of School Bullying: A Cross-National Perspective*. London, Routledge.
- Ma, X., Stewin, L. L. & Mah, D. L. (2001). Bullying in school: Nature, effects, and remedies. *Research Papers in Education*, 16, 247-270.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B. & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among U.S. youth – prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of American Medical Association*, 285(16), 2094–2100.

- Roland, E. & Idsøe, T. (2001). Aggression and bullying. *Aggressive behavior*, 27, 446 – 462.
- Smith, P. K. & Brain, P. (2001). Bullying in Schools: Lessons From Two Decades of Research. *Aggressive behavior*, 26, 1 – 9.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C. & Ormel, J. (2005). Bullying and Victimization in Elementary Schools: A Comparison of Bullies, Victims, Bully/Victims, and Uninvolved Preadolescents. *Developmental Psychology*, 41(4), 672 – 682.
- Wolke, D., Woods, S., Stanford, K. & Schulz, H. (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92, 673–696.
- Zeira, A., Astor, R. A. & Benbenishty, R. (2004). School violence in Israel: Perceptions of homeroom teachers. *School Psychology International*, 25(2), 149-166.

ABSTRACT

**VIOLENCE IN PRIMARY SCHOOLS IN SERBIA
– FORMS AND PREVALENCE**

Dragan Popadić

Department of Psychology, University of Belgrade

Dijana Plut

Institute for Psychology, University of Belgrade

A questionnaire study of 26,228 pupils of grades 3 through 8 in 50 primary schools across Serbia, conducted in spring 2006, indicated that in a three-month period, 65.3% of the pupils stated that they experienced some form of peer violence (the percentage varies by school, between 48% and 80%). An analysis of repeated violence cases identifies 20.7% of the pupils as victims, 3.8% as perpetrators of violence, and 3.6% as victims/perpetrators. Adult violence is reported by 35.7% of the pupils, while 42% have witnessed verbal aggression of pupils towards teachers. The most frequent forms of peer violence reported were insults (45.6%) and plotting (32.6%). Boys declared themselves as perpetrators of violence somewhat more frequently than girls, and they were somewhat more often exposed to peer and adult violence. Older pupils were more frequently violent and more often reported adult violence, while age differences in exposure to violence were minimal.

Key words: *school violence, bullying, primary school*

RAD PRIMLJEN: 28.03.2007.